

I. Кваліфікація збройної агресії Російської Федерації

Андрій Чвалюк

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри спеціально-правових дисциплін
Донецького державного університету управління,
експерт Асоціації реінтеграції Криму
(Маріуполь, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9795-2734>
prepod100500@gmail.com

УДК 341.01

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ПОСЯГАНЬ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ТЕРИТОРІАЛЬНУ ЦІЛІСНІСТЬ УКРАЇНИ (1991–2013 РОКИ)

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена правовому аналізу окремих дій Російської Федерації (РФ), які мають фактичний характер посягання на територіальну цілісність України. Порушена проблема ускладнюється тим, що до лютого 2014 р., коли розпочалася тимчасова окупація Криму, питання посягань РФ на територіальну цілісність України у наукових публікаціях майже не розглядалося. При цьому навіть перспектива військового вторгнення вважалася неможливою через наявність цілого комплексу безпекових гарантій, закріплених у міжнародних меморандумах і двосторонніх договорах про дружбу, співробітництво та партнерство між двома державами. Нині, аналізуючи історичну ретроспективу, ми маємо можливість простежити зв'язок між постійними утисками України з боку РФ і кінцевою метою країни-агресора.

Метою статті є міжнародно-правова кваліфікація діянь РФ щодо територіальної цілісності України із доведенням наявності у її діях у період із 1991 по 2013 рр. ознак планової цілеспрямованої активності, спрямованої на порушення територіальної цілісності України та інших принципів міжнародного права.

Основні результати дослідження полягають у кваліфікації наведених у хронологічному порядку ситуацій, коли РФ своїми діями чинила тиск на Україну з метою її послаблення, примушення до вчинення певних дій та усунення перешкод для майбутнього військового вторгнення на її територію.

У висновках зазначається, що у своїх намаганнях примусити Україну діяти за власними планами РФ здатна до використання будь-яких інструментів та заходів. У більшості випадків тиск РФ на Україну здійснювався відкрито, про застосування заходів тиску політичні лідери повідомляли публічно. Крім того, такий тиск супроводжувався схваленням нормативних актів та управлінських рішень. В окремих випадках погрози застосування тиску передавалися через другорядних чиновників і пресслужбами керівництва РФ спростовувалися. Послідовне вчинення РФ тиску

на важливі галузі економіки, а також різноманітні спроби дестабілізації соціально-політичного життя України свідчить про явні, грубі та систематичні порушення РФ норм міжнародного права, зокрема принципів невтручання у внутрішні справи інших держав, поваги до їхньої територіальної цілісності й має ознаки агресії та підготовки для широкомасштабної агресії.

Ключові слова: посягання; претензії; заходи тиску; територіальна цілісність; принципи міжнародного права; принцип невтручання у внутрішні справи інших держав.

До лютого 2014 р., коли озброєні військові без розпізнавальних знаків з'явилися на території Криму, питання посягань Російської Федерації (далі – РФ) на територіальну цілісність України у наукових публікаціях не розглядалося. Навіть перспектива військового вторгнення вважалася неможливою через наявність Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї¹, Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ². За таких умов тепер, аналізуючи історичну ретроспективу, ми маємо можливість простежити зв'язок між постійними утисками України з боку РФ і кінцевою метою країни-агресора, надати таким утискам правову кваліфікацію. Після 2014 р. окремі питання кваліфікації тиску РФ на Україну порушувалися у наукових працях Т. Анцупової, Б. Бабіна, М. Баймуратова, О. Задорожного, Т. Короткого, О. Мережка та ін.

Метою дослідження є міжнародно-правова кваліфікація діянь РФ щодо територіальної цілісності України з доведенням наявності в окремих діях РФ у період із 1991 по 2013 рр. ознак планової цілеспрямованої активності, спрямованої на порушення територіальної цілісності України та інших принципів міжнародного права.

Територіальні претензії РФ до України беруть свій формальний початок 7 грудня 1992 р., коли VII З'їзд народних депутатів РФ доручив Верховній Раді РФ розглянути питання про статус міста Севастополя. За відповідне протокольне доручення проголосувало 793 депутата з 835 присутніх, проти – 25, утрималися – 17 і 4 не голосували³. Виконуючи це доручення, Верховна Рада РФ 9 липня 1993 р. розглянула питання про статус Севастополя, та більшістю в 166 голосів⁴ проголосила місто нібито територією Росії через “підтвердження” “російського федерального статусу” міста в межах міського округу на грудень 1991 р. та доручи-

¹ Про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї: Меморандум від 05.12.1994 р. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 2004. № 4. Книга 2. Ст. 1034.

² Про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією: договір від 31 травня 1997 р. *Офіційний вісник України*. 1999. № 20. Ст. 931. (Припинив дію на підставі Закону України від 6 грудня 2018 р. № 2643-VIII).

³ *Седьмой Съезд народных депутатов Российской Федерации, 1–14 декабря 1992 года: стенографический отчет*, т 2 (Республика 1993) 592.

⁴ Serge Schmemmann, 'Russian Parliament Votes a Claim to Ukrainian Port of Sevastopol' *The New York Times* (July 10. 1993) Section 1. Page 3.

ла розробити відповідні поправки до російської радянської конституції 1978 р., що діяла в РФ на той момент.

Подібні рішення викликали різку негативну реакцію української влади. 9 грудня 1992 р. Президія Верховної Ради України розцінила рішення російського З'їзду як 'чергову відверту спробу висунення територіальних претензій до України, грубе порушення духу і букви ратифікованих Верховною Радою Росії угод' і заявила, що 'місто Севастополь є невід'ємною частиною України, і тому його статус може бути змінений лише Україною, а не іншою державою'⁵. Президент України Л. Кравчук публічно охарактеризував рішення Верховної Ради РФ про Севастополь як замах на територіальну цілісність України і порушення Росією своїх міжнародних зобов'язань⁶. Пізніше Верховна Рада України оголосила цю постанову російського парламенту такою, що не породжує правових наслідків щодо України і запропонувала Верховній Раді РФ її скасувати. Після того як на бік України у справі захисту своєї територіальної цілісності стала Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) російська виконавча влада відмежувалася від рішення Верховної Ради РФ щодо Севастополя. Президент Росії Б. Єльцин заявив, що йому 'соромно за це рішення' і треба 'поступово і спокійно вирішувати проблеми Чорноморського флоту (далі – ЧФ) і його міста-бази'⁷. Але через певний час РФ знову повернулася до питання суверенітету над Севастополем.

24 жовтня 1996 р. Державна Дума РФ у своєму зверненні до Верховної Ради України заявила, що на підставі Указу Президії Верховної Ради Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки від 29 жовтня 1948 р. Росія зберегла право здійснювати державний суверенітет над Севастополем⁸. 5 грудня 1996 р. від Ради Федерації РФ почали надходити звинувачення, що 'російська державність піддається випробуванням на міцність', 'яскравим підтвердженням' чого було вказано на нібито 'проблему статусу міста Севастополя' як 'предмета розбіжностей' між РФ та Україною⁹. Рада Федерації також "висловила стурбованість"

⁵ Про Заяву Президії Верховної Ради України у зв'язку з дорученням VII з'їзду народних депутатів Російської Федерації Верховній Раді щодо розгляду питання про статус міста Севастополя: постанова Президії Верховної Ради України від 9 грудня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 31.

⁶ Про постанову Верховної Ради Російської Федерації "Про статус міста Севастополя": постанова Верховної Ради України від 14 липня 1993 р. № 3378-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 36. Ст. 364.

⁷ Предварительный стенографический отчет о три тысячи двести пятьдесят шестом заседании Совета Безопасности ООН. 20 июля 1993 г. Нью-Йорк <<https://undocs.org/ru/S/PV.3256>> (дата звернення: 29.08.2020).

⁸ Об обращении Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации "К Верховному Совету Украины в связи с принятием Государственной Думой Федерального Собрания Российской Федерации Федерального закона 'О прекращении раздела Черноморского флота'": постановление Государственной Думы Федерального Собрания РФ от 24 октября 1996 г. № 747-П ГД <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?doc_itself=&nd=102043889&page=1&rdk=0&link_id=.link_number#10> (дата звернення: 29.08.2020).

⁹ О статусе города Севастополя: обращение Совета Федерального Собрания Российской Федерации от 5 декабря 1996 г. № 405-СФ <<http://council.gov.ru/activity/documents/5206>> (дата звернення: 29.08.2020).

тим, що ‘Українська сторона всупереч об’єктивним реальностям не бажає обговорювати на переговорах питання про російський статус міста Севастополя’¹⁰. Із подібних формулювань стає зрозуміло, що для себе РФ вже публічно “визначила” в односторонньому порядку приналежність Севастополя до РФ і зайняла позицію, за якою “залишилося лише переконати у цьому Україну”.

1992 р. датуються і широкомасштабні фактичні недружні дії РФ проти України, спрямовані не те, щоб не ділитися ЧФ. Перший заступник Головнокомандувача Військово-морського флоту РФ І. Капітанець тоді видав наказ, за яким до офіцерів, мічманів, прапорщиків, що створюють нездорову обстановку в військових колективах, схильних до зради Батьківщини і складання присяги на вірність Україні, застосовувати суворі заходи впливу аж до звільнення із займаної посади і звільнення зі служби. Побоювання влади РФ були небезпідставними.

21 липня 1992 р. сторожовий корабель “СКР-112”, піднявши український прапор, здійснив перехід із Кримської бази (Донузлав) в Одесу. Протягом восьмигодинного переходу корабель переслідували направлені з командного пункту ЧФ РФ кораблі, застосовуючи попереджувальний артилерійський вогонь і намагаючись висадити на судно групу захоплення. На підтримку “СКР-112” командування Збройних сил України спрямувало українські винищувачі та прикордонні катери. Перед загрозою бойового зіткнення російські моряки тоді не стали виконувати наказ штабу ЧФ зупинити корабель “за будь-яку ціну”.

Другий резонансний випадок трапився наприкінці 1993 р., коли відбулися перші спільні навчання Військово-Морських Сил України (далі – ВМС України) із вітчизняними військово-повітряними силами. Тоді флагман українського флоту, фрегат “Гетьман Сагайдачний”, який повертався з навчань, виявив, що його не пускають на власну базу ВМС України у Севастополі. Росіяни тоді закрили бонові ворота, щоб змусити українські кораблі піти з Севастополя. З початку січня 1994 р. за наказом штабу російського ЧФ почали вимикати навігаційні вогні і світлові знаки в північно-східній частині Чорного моря. Судноплавство в порти України стало неможливим¹¹. Вимкнення навігаційної індикації відноситься до системи заходів, що вживаються під час збройного конфлікту з метою припинення доступу до морського узбережжя противника, тобто морської блокади. І тільки той факт, що відкритого збройного конфлікту у той час між Україною та Росією не було, не дозволило кваліфікувати ці дії РФ

¹⁰ О комиссии Совета Федерации по подготовке вопроса о правовом статусе города Севастополя: постановление Совета Федерального Собрания Российской Федерации от 5 декабря 1996 р. № 404-СФ <<http://council.gov.ru/activity/documents/5207>> (дата звернення: 29.08.2020).

¹¹ Ярослав Мезенцев, ‘Как делили Черноморский флот Украина и Россия: едва не дошло до войны’ <<http://argumentua.com/stati/kak-delili-chernomorskii-flot-ukraina-i-rossiya-edva-ne-doshlo-do-voiny>> (дата звернення: 29.08.2020).

як міжнародний злочин, передбачений п. “с” ст. 3 Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р.¹²

Таких прикладів, коли російська влада підсилювала свої вимоги щодо України з питань перебування власних збройних сил у Криму військовими засобами, можна навести безліч. Активізацію посягань РФ на частину території України можна датувати 29 вересня 2003 р., коли влада Краснодарського краю почала будівництво дамби від Таманського півострова у бік Керчі до прикордонного острова Тузла, мотивувавши свої кроки нібито потребою запобігання розмиванню берегової смуги Таманського півострова та потребою вирішення нібито екологічних проблем.

Як зазначають дослідники¹³, фактично метою будівництва дамби був тиск на Україну для врегулювання статусу Керченської протоки та Азовського моря на зручних для РФ умовах. Зокрема, добудована дамба (і наступна зміна статусу острова Тузла) позбавляла б Україну права стягувати плату за прохід по судноплавному Керч-Єнікальському каналу, зокрема й із російських кораблів. Вигода для РФ, за такого варіанта розвитку подій, мала б потрійний характер: вагома зовнішньополітична перемога; економія бюджетних коштів; вільний прохід у протоці своїх кораблів.

Економіст і політолог А. Ілларіонов представляв в Атлантичній раді США своє дослідження, за яким спроба анексії Криму була результатом планомірних багаторічних особистих зусиль глави Росії. Він зазначав, що “пробна” війна Кремля з Україною почалася саме з конфлікту навколо острова Тузла в 2003 р.¹⁴. Загалом погоджуючись із такими висновками, вважаємо за доцільне навести ще кілька прикладів, коли РФ своїми діями чинила тиск на Україну з метою послаблення останньої, примушення до вчинення певних дій та усунення перешкод для майбутнього військового вторгнення на її територію.

Зокрема, слід вказати на застосування проти України засобів політичного тиску з метою створення проросійської коаліції у парламенті та виборів проросійського президента. Протягом 2005–2010 рр. вплив зовнішнього чинника у політичну систему України аналітики визначали як високий. Він виявлявся у фінансовій підтримці з боку РФ (різними каналами) “проросійських” політичних партій і громадських організацій в Україні, насамперед у Криму, у безпосередньому оприлюдненні вищими владними особами РФ їх політичних симпатій щодо українських політичних сил та окремих політиків, у діяльності російських “фахівців”

¹² Определение агрессии: Резолюция 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 1974 г. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (дата звернення: 29.08.2020).

¹³ Андрей Илларионов, ‘Бывший советник Путина: конфликт вокруг Тузлы стал пробной войной Кремля с Украиной’ <<https://ru.krymr.com/a/news/26946461.html>> (дата звернення: 29.08.2020).

¹⁴ Вадим Аленичев, ‘Ситуация в Украине – это не кризис, а война’ <<https://www.golos-ameriki.ru/a/ukraine-crisis-is-war/2711538.html>> (дата звернення: 29.08.2020).

із політтехнологій у передвиборчих штабах вітчизняних політичних сил і кандидатів у президенти¹⁵.

Про численні приклади відкритої підтримки РФ колишніх опозиційних, а нині переформатованих через дискредитацію чи законодавчу заборону їхньої діяльності проросійських політичних сил на кшталт “Партії регіонів” або Комуністичної партії України згадував і О. Задорожній¹⁶. Саме завдяки втручанню РФ із застосуванням засобів фінансування та агентури спецслужб провідні політичні сили України у цей період умовно поділилися на дві групи: “прозахідні” (прихильники європейської та (або) євроатлантичної інтеграції) та “проросійські” (прихильники економічної, політичної та соціокультурної інтеграції з Росією)¹⁷.

Наслідки цього поділу ми відчуваємо дотепер. На прикладі Автономної Республіки Крим (далі – АР Крим) можна побачити, що РФ утворювала на території півострова партії та інші організації, на кшталт партії “Русское единство”, яку очолював С. Аксьонов, нинішній глава “Республіки Крим”. Ця партія набрала в 2010 р. на виборах до Верховної Ради АР Крим трохи більше 4 % голосів, однак свою деструктивну роль у 2014 р. вона відіграла на всі 100 %.

Історія створення “Русского единства” починається у 2008 р. після злиття декількох кримських проросійських організацій. У цю партію увійшли представники “Російської громади Криму”, яка була РФ включена до президії “Міжнародної ради російських співвітчизників”, створеної в 2002 р. за сприяння уряду міста Москви. Роком пізніше “Російську общину Криму” очолив С. Цеков, який у системі окупантської влади з 2014 р. був призначений “заступником” С. Аксьонова, а з 2016 р. став членом Ради Федерації РФ. До партії “Русское единство” влилися і члени організації “Севастополь-Крим-Росія”, двох представників яких, В. Под’ячого та С. Ключова, в 2011 р. було засуджене до 3-х років умовно за посягання на територіальну цілісність України, у зв’язку з їх публічними закликами приєднати Крим до РФ. Ці засуджені в січні 2008 р. вимагали, щоб Верховна Рада АР Крим прийняла рішення про приєднання півострова до РФ¹⁸. При цьому РФ здійснювала через такі структури, як “Міжнародна рада російських співвітчизників”, багаторічну підтримку подібних агітаторів. За таких умов провести паралель між відповідною підривною діяльністю “активістів” та агресивними планами РФ стало можливим лише за фактом доконаних подій з окупації Криму.

¹⁵ Ю Якименко та О Литвиненко, ‘Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян в контексті виборчої кампанії’ (2006) 1 Національна безпека і оборона 2–18.

¹⁶ О Задорожній, *Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права* (К.І.С. 2015) 712.

¹⁷ *Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті* (Якименко Ю ред, Центр Разумкова 2017) 428.

¹⁸ А Вагнерб, ‘Сепаратизм на Украине: история болезни’ <<https://www.svoboda.org/a/25422661.html>> (дата звернення: 29.08.2020).

Варто звернути увагу й на застосування проти України засобів економічного (торговельного) тиску з метою недопущення європейської інтеграції. За даними Федерації роботодавців України, з 14 серпня 2013 р. митна служба Росії включила до переліку “ризикових” всіх без винятку українських імпортерів, що фактично на невизначений час блокувало поставку товарів з України. Низка компаній, зокрема й постачальники овочів і фруктів, а також “Метінвест”, “*Inkerman International*” та “Мілкіленд” публічно заявляли про наявність проблем із митним оформленням їхніх товарів на кордоні з РФ. Вимушена була заморозити експорт продукції в країну і корпорація “Оболонь”.

Офіційно додаткових торговельних обмежень Росія не вводила, але з 13 серпня 2013 р. відносно української продукції почали проводитися додаткові заходи з митного контролю, які раніше не застосовувалися (суцільний огляд із переваженням; відбори проб, у результаті яких порушується цілісність продукції; масові перевірки достовірності сертифікатів походження імпортованої з України продукції з подальшою їх відправкою на експертизу до Москви).

Надходила інформація про те, що на підходах до російсько-українського кордону скупчилося близько тисячі вагонів. Російський уряд заперечував введення будь-яких санкцій щодо українського імпорту, відзначаючи, що “певні заходи” були прийняті за рішенням митних органів РФ. Зі свого боку Федеральна митна служба РФ офіційно заперечувала блокування поставок товарів з України і створення “ризикових списків” українських імпортерів. Глава комітету Держдуми Росії у справах Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД) Л. Слуцький заявив, що труднощі на митниці ‘багато в чому викликані просто бюрократією’, а також тим, що Україна не входить до Митного союзу¹⁹. Однак на те, що повне блокування українського імпорту було спланованою керівництвом РФ акцією вказують здійснені напередодні цих подій заяви лідерів країни.

Представники групи народних партій Європарламенту – голова Комітету Європарламенту з питань закордонних справ Е. Брок (Німеччина) і голова групи народних партій у Парламентській Асамблеї Є. Я. Сарюш-Вольський (Польща), вважали, що блокуючи імпорту з України, Росія розгортає торгову війну з Україною. Тиск зростає, щоб утримати Україну від підписання Угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі з Європейським Союзом (далі – ЄС). Також політики відзначають, що ЄС як зацікавлена сторона в конфлікті повинна діяти для захисту України від дій Росії, тоді як Україні слід зробити все необхідне для підписання Угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС. При цьому депутати підкреслили, що такі дії Росії є ворожими не тільки до України, а й до ЄС, і висловили

¹⁹ Дмитрий Коротков, ‘Список “рисковых” импортеров, которого в России “нет”’ <<https://economics.segodnya.ua/economics/enews/Spisok-riskovyh-importerov-kotorogo-v-Rossii-net-454277.html>> (дата звернення: 29.08.2020).

переконавання у тому, що ЄС повинен зробити швидкі дипломатичні та політичні дії для захисту України та її права на вільний вибір свого майбутнього²⁰.

РФ є ініціатором і головним провайдером геополітичної і гео економічної реорганізації пострадянського простору²¹ – саме такі думки активно просувають російські науковці. Із цього випливає, що доля інших країн пострадянського простору вже вирішена та полягає у підкоренні волі нового “гегемона”. До речі, ще у 2011 р. вітчизняні аналітики прогнозували реанімацію ускладнень у “традиційних” конфліктних зонах: газовій, трубній, м’ясо-молочній тощо, а також залучення України в секторальні “торгові війни” у разі неприєднання до Митного союзу²².

Питання введення мит регулярно порушувалося російською стороною в момент загострення відносин з Україною. У 2011 р. були введені антидемпінгові мита для української трубної продукції, але при цьому країни підписали угоду про безмитний імпорт труб у межах певної квоти. Розмір квоти спочатку встановлювався раз на рік, а згодом – раз на пів року²³. Таким чином Уряд РФ намагався тримати українську важку металургію, а через неї і значну частину експортної економіки на “короткому повідку”. Пізніше, 16 липня 2013 р. російський прем’єр-міністр Д. Медведєв заявив, що для захисту російських виробників від конкуренції РФ відмовляється продовжувати квоти на безмитні поставки українських труб²⁴. При цьому доля України в імпорті труб скоротилася з 40 % до 32 %, а частка Китаю виросла з 10 % до 16 %. За п’ять місяців 2013 р. імпорт труб з України в Росію становив 150 тис. т, а з Китаю – 92 тис. т.

22 серпня 2013 р. президент РФ В. Путін на нараді у Ростові-на-Дону заявив, що країни Митного союзу введуть захисні заходи для свого ринку, якщо Україна піде на лібералізацію митного режиму з ЄС²⁵. РФ ніколи не приховувала свого невдоволення Угодою про асоціацію України та ЄС, яка не тільки мала знизити економічну залежність України від Росії, а й загалом зменшити важелі тиску РФ на Україну²⁶. Однак, не звертаючи увагу на потенційні загрози для власної економіки, керівництво РФ пішло на ці кроки превентивного економічного тиску на Україну ще до підписання Угоди про асоціацію, маючи виключно політичні цілі.

²⁰ ‘Представники Європарламенту закликають ЄС захистити інтереси України в торговельній війні з РФ’ <<http://fpr.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/INTERNATIONAL-WEEKLY-23-24-05.08.2013-%E2%80%9422.08.20131.pdf>> (дата звернення: 30.08.2020).

²¹ С Глазьев, ‘Таможенный союз в рамках ЕвразЭС и Украина’ (2010) 10 Международная жизнь 168.

²² *Перспективы взаимоотношений Украины и Таможенного союза Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации: аналитический доклад* (Жалило Я ред, НИСИ 2011) 59–60.

²³ ‘Квоты вылетели в трубу’ Газета “Коммерсантъ Украина” (№ 118 от 17.07.2013) 5.

²⁴ ‘О развитии черной металлургии: стенографический отчет совещания от 16 июля 2013 г.’ <<http://government.ru/news/3069>> (дата звернення: 30.08.2020).

²⁵ ‘О социально-экономическом развитии Ростовской области: стенографический отчет совещания от 22 августа 2013 г.’ <<http://kremlin.ru/events/president/news/19063>> (дата звернення: 30.08.2020).

²⁶ М Міщенко, ‘Світові ЗМІ про Україну: рецесія, зрадник Янукович та наближення до “російської керованої демократії” (Український тиждень, 26.10.2012) <<https://tyzhden.ua/Politics/63329>> (дата звернення: 29.08.2020).

Також варто вказати на застосування проти України засобів енергетичного тиску. Жодна країна не була більш пов'язаною з проблемними статками російського державного енергетичного монополіста “Газпрому”, ніж Україна. Відповідні відносини були складними майже з самого початку незалежності²⁷, але особливо виділяються події січня 2006 р., січня 2009 р. та квітня 2010 р. У цих випадках, відповідно, між Україною і РФ виникли конфлікти з приводу ціноутворення, оплати, транзиту та поставки газу. РФ неодноразово намагалася використовувати енергоносії, щоб вплинути на вибори в Україні та примусила її погодитися на отримання фіктивної 30 % знижки за газовими контрактами щодо продовження терміну перебування в Україні ЧФ РФ. Такі умови мають ознаки саме політичного тиску, а не економічної взаємодії; так само важко пояснити в межах комерційних підстав і те, що РФ періодично піднімала ціну на газ для України вище ніж для інших країн, зокрема пострадянських.

Директор російського аналітичного центру “Стратегія” Л. Заїко пояснював це тим, що РФ визначила для себе в СНД “стратегічних партнерів” і поводить з ними відповідним чином – субсидує їх економіку через пільгові постачання енергоносіїв. Решта держав, за його словами, будуть жити з європейськими цінами на енергоносії, оскільки це “нормальний російський національний егоїзм”²⁸. Пояснення зовнішньої енергетичної політики Росії зазвичай зосереджені на великих подіях, таких як газові конфлікти з Україною.

Р. Орттунг та І. Оверленд стверджують, що ці події є спрощеними моделями поведінки, що відображають упор політичних діячів на політику, комерційну вигоду, корупцію або випадковий опортунізм. Зазначені вчені проаналізували 31 енергетичний конфлікт Росії з 20 країнами (у період із 2000 по 2010 р.) і довели, що російське керівництво має на меті раціональний набір політичних та економічних цілей у своїй зовнішній енергетичній політиці, але використовує однаковий набір інструментів – або перекриття газопроводів, або надання цінових субсидій²⁹.

Таким чином, перемижуючи “батіг і пряник”, РФ багато років поспіль досягала потрібного їй результату, примушуючи Україну рухатися не власним шляхом, а дотримуватися “імперського” плану Росії. Прикладом інформаційного тиску РФ, який здійснювався до 2014 р., можна вважати періодичні заяви підконтрольних владі РФ інформагентств про нібито репресії населення України, зокрема, його російськомовної частини, етнічних росіян та вірян окремих конфесій. Міністерство закордонних справ РФ із метою здійснення тиску на нашу державу періодично видає “Білі книги порушень прав людини і принципу верховенства пра-

²⁷ Міщенко (н 26).

²⁸ Тихон Клишевич, ‘Почему Россия продает Беларуси природный газ по самым низким в мире ценам?’ <<https://p.dw.com/p/7b0C>> (дата звернення: 29.08.2020).

²⁹ R Ortung, I Overland, ‘A limited toolbox: Explaining the constraints on Russia’s foreign energy policy’ [2011] 2 (1) Journal of Eurasian Studies 74–85.

ва в Україні”³⁰. Такими діями РФ намагається привчити світ сприймати Україну виключно через призму російського бачення.

РФ як до 2013 р., так і до сьогодні фактично не визнала та не визнає Україну самостійною державою, утворену суверенним народом, натомість розглядає її як частину так званого “руського миру”. Керівництво РФ не лише ніколи не сприймало Україну всерйоз як зовнішнього партнера та самостійного суб’єкта міжнародних відносин, а й послідовно просувало серед політиків, дипломатів і бізнесменів третіх країн бачення України як об’єкта та другорядного фактору відносин інших держав із РФ³¹. У 2008 р., за шість років до спроби анексії Криму, під час зустрічі з Президентом США Дж. Бушем В. Путін публічно заявив про те, що нібито половина території України є “споконвічно російськими землями”³². Фактично він пригрозив, що РФ може почати відторгнення Криму і східної України. Офіційного підтвердження подібних заяв В. Путіна не було. Однак вже на наступний день частина російських політологів та експертів в ефірі російських телеканалів заговорила про те, що вступ України в НАТО загрожує розвалом країни, і саме тому Україна ніколи не вступить у нього. Таким чином, погрози В. Путіна отримали подальший розвиток. Зазначені висловлювання дійсно могли мати характер психологічної підготовки інших світових лідерів до майбутніх подій в Україні.

Іншою формою тиску на Україну слід визначити тиск РФ на громадян України. Одним із “вагомих аргументів” тиску на Україну для відмови від євроінтеграції стало висилання українських заробітчан із РФ. Подібний спосіб впливу до 2013 р. вона застосовувала до держав Кавказу та Центральної Азії, а згодом поширила відповідну практику на громадян України. Почалося все із заяви керівника Федеральної міграційної служби РФ К. Ромодановського на міжнародній конференції “Російсько-українські відносини: реалії та перспективи”, що відбулася в Москві 25 червня 2013 р. Чинивник повідомив, що РФ може вислати на батьківщину і заборонити на 3 роки в’їзд на свою територію для 700 тис. українських громадян³³. Водночас віцепрезидент Центру політичних технологій О. Макаркін визнавав, що співробітникам міграційної служби РФ відловлювати українських гастарбайтерів буде дуже складно практично, але теоретично це завдання можна вирішити³⁴. Подібні погрози або заходи з депортації трапляються у практиці авторитарних країн, які не дотримуються принципів прав людини та правової держави. Норми

³⁰ ‘Белая книга нарушений прав человека и принципа верховенства права на Украине (ноябрь 2013 – март 2014 гг.)’ <<https://www.mid.ru/documents/10180/393dd390-e9d0-47a1-b70b-b0c5e721a120?t=1406667605479>> (дата звернення: 29.08.2020).

³¹ А Каппелер, *Нерівні брати. Українці та росіяни від середньовіччя до сучасності* (Книги-XXI 2018) 320.

³² Аленичев (н 14).

³³ Игорь Наумов, ‘Москва, воспитывая Киев, может перейти на личности... Трудовые мигранты... Они же – украинский электорат...’ <https://www.discred.ru/news/moskva_vospityvaja_kiev_mozhet_perejti_na_lichnosti_trudovye_migranty_oni_zhe_ukrainskij_ehlektorat/2013-08-20-3551> (дата звернення: 29.08.2020).

³⁴ Там само.

міжнародного права подібні дії прямо не порушують, але прослідкувати причинно-наслідковий зв'язок між масовим адміністративним видворенням (чи погрозою його здійснення) і політичними наслідками для України легко.

Отже, РФ заради тиску на Україну до 2014 р. була готова жертвувати економічною вигодою заради утвердження політичної переваги, застосувала різноманітні засоби впливу на Україну, насамперед відкрито, коли про застосування відповідних заходів тиску керівники РФ повідомляли публічно. В окремих випадках погрози передавалися через другорядних чиновників і публічно владою РФ спростовувалися. За таких умов тиск, який РФ чинила на Україну, відбувався з метою послаблення останньої та примушення її до вчинення певних дій, що мали наблизити та полегшити плани РФ щодо запланованої агресії проти України. Послідовне вчинення РФ тиску на важливі галузі економіки, а також різноманітні спроби дестабілізації з боку РФ соціально-політичного життя України свідчить про явні, грубі та систематичні порушення РФ основоположних принципів міжнародного права, зокрема кодифікованих у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 2625 (XXV) від 24 жовтня 1970 р.³⁵, а також договорі “Про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією”, у межах якого сторони домовлялися не використовувати “економічні та інші способи тиску”³⁶.

Серед іншого варто сказати, що описані вище порушення РФ посягають на принцип потреби утримання у міжнародних відносинах від погрози силою та її застосування проти територіальної цілісності, політичної незалежності або іншим шляхом (п. “а” Преамбули Резолюції 2625 (XXV) Генеральної Асамблеї ООН). Також тиск РФ на Україну до 2014 р. порушував принцип невтручання у справи, що становлять внутрішню компетенцію держави (п. “с” Преамбули), а також не відповідав принципу обов'язковості співробітництва держав між собою на підставах статуту ООН та принципу суверенної рівності держав (п. “d” Преамбули). Хоча аналіз змісту наведених порушень міжнародного права РФ свідчить про відсутність у них ознак міжнародного злочину агресії, визначеного у ст. 3 резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX)³⁷, ці дії мають безперечний характер підготовки РФ до агресії проти України, що розпочалася в 2014 р.

Висновки. Обсяг статті не дав нам змоги охопити всю проблематику посягань РФ на територіальну цілісність України, зокрема: масове ігнорування окремими юридичними особами РФ міжнародної практики щодо

³⁵ Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций: Резолюция 2625 (XXV) Генеральной Ассамблеи ООН от 24 октября 1970 г. <https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml> (дата звернення: 29.08.2020).

³⁶ Про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією (н 2).

³⁷ Определение агрессии: Резолюция 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 1974 г. (н 12).

сплати встановлених каналних зборів за прохід Керч-Єнікальським каналом; проросійська діяльність Президента Автономної Республіки Крим Ю. Мешкова, що полягала у провадженні курсу на максимальне зближення з Росією, аж до входження Криму до її складу, призначенні громадян Росії на керівні посади уряду кримської автономії; захоплення будівель у Севастополі представниками Націонал-більшовицької партії Росії (з підняттям російського прапора та розкиданням листівок із вимогою повернути місто Росії); незаконне використання ЧФ РФ земель і об'єктів, які не були передбачені Угодою між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 р., а також незаконне використання засобів навігаційного обладнання, об'єктів та інфраструктури Гідрографічної служби; порушення режиму переміщення зброї та перевищення встановлених обмежень (наприклад, у 1999 р. РФ перевищила у 2,5 рази кількість літаків, яким дозволялося базуватися у Криму).

Створення вичерпного переліку посягань РФ на територіальну цілісність України, а також правова кваліфікація її агресивних дій проти України з лютого 2014 р. має стати підґрунтям для окремих наукових досліджень.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Kappeler A, *Nerivni braty. Ukrainci ta rosiiany vid serednovichchia do suchasnosti* (Knyhy-XXI 2018) (in Ukrainian).
2. Zadorozhnyi O, *Porushennia ahresyvnoiu viinoiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy osnovnykh pryntsyviv mizhnarodnoho prava* (K.I.S. 2015) (in Ukrainian).

Edited books

3. 'Perspektivy vzaimootnoshenij Ukrainy i Tamozhennogo sojuza Respubliki Belarus' v Respubliki Kazahstan i Rossijskoj Federacii (Zhalilo Ja red, NISI 2011) (in Russian).
4. *Transformatsiia partiinoi systemy: ukraiinskyi dosvid u yevropeiskomu konteksti* (Yakymenko Yu red, Tsentri Razumkova 2017) (in Ukrainian).

Journal articles

5. Orttung R and Overland I, 'A limited toolbox: Explaining the constraints on Russia's foreign energy policy' [2011] 2 (1) *Journal of Eurasian Studies* (in English).
6. Yakymenko Yu ta Lytvynenko O, 'Rehionalni osoblyvosti ideino-politychnykh oriiientatsii hromadian v konteksti vyborchoi kampanii – 2006' (2006) *I Natsionalna bezpeka i oborona* (in Ukrainian).
7. Glaz'ev S, 'Tamozhennyj sojuz v ramkah EvrAzJeS i Ukraina' (2010) 10 *Mezhdunarodnaja zhizn'* (in Russian).

Newspaper articles

8. Schmemmann S, 'Russian Parliament Votes a Claim to Ukrainian Port of Sevastopol' *The New York Times*. July 10. 1993 (in English).
9. 'Kvoty vyleteli v trubu' *Hazeta "Kommersant' Ukraina"* (2013) 118 (in Russian).

Websites

10. 'Belaja kniga narushenij prav cheloveka i principa verhovenstva prava na Ukraine (nojabr' 2013 – mart 2014 gg.)' <<https://www.mid.ru/documents/10180/393dd390-e9d0-47a1-b70b-b0c5e721a120?t=1406667605479>> (accessed: 29.08.2020) (in Russian).
11. 'Predstavnyky Yevroparlamentu zaklykaiut YeS zakhystyty interesy Ukrainy v torhovelonii viini z RF' <<http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/INTERNATIONAL-WEEKLY-23-24-05.08.2013-%E2%80%9422.08.20131.pdf>> (accessed: 30.08.2020) (in Ukrainian).
12. Alenichev V, 'Situacija v Ukraine – jeto ne krizis, a vojna' <<https://www.golos-ameriki.ru/a/ukraine-crisis-is-war/2711538.html>> (accessed: 29.08.2020) (in Russian).
13. Illarionov A, 'Byvshij sovetnik Putina: konflikt vokrug Tuzly stal probnoj vojnoj Kremlja s Ukrainoj' <<https://ru.krymr.com/a/news/26946461.html>> (accessed: 29.08.2020) (in Russian).
14. Klishevich T, 'Pochemu Rossija prodaet Belarusi prirodnyj gaz po samym nizkim v mire cenam?' <<https://www.dw.com/ru>> (accessed: 29.08.2020) (in Russian).
15. Korotkov D, 'Spisok "riskovyh" importerov, kotorogo v Rossii "net"' <<https://economics.segodnya.ua/economics/enews/Spisok-riskovyh-importerov-kotorogo-v-Rossii-net-454277.html>> (accessed: 30.08.2020) (in Russian).
16. Mezentsev Y, 'Kak delili Chernomorskij flot Ukraina i Rossija: edva ne doshlo do vojny' <<http://argumentua.com/stati/kak-delili-chernomorskii-flot-ukraina-i-rossiya-edva-nedoshlo-do-voiny>> (accessed: 29.08.2020) (in Russian).
17. Mishchenko M, 'Svitovi ZMI pro Ukrainu: retsesiia, zradnyk Yanukovyh ta nablyzhennia do "rosiiskoi kerovanoi demokratii"' <<https://tyzhden.ua/Politics/63329>> (accessed: 29.08.2020) (in Ukrainian).
18. Naumov I, 'Moskva, vospityvaja Kiev, mozhet perejti na lichnosti... Trudovye migranty... Oni zhe – ukrainskij jelektorat...' <https://www.discred.ru/news/moskva_vospityvaja_kiev_mozhet_perejti_na_lichnosti_trudovye_migranty_oni_zhe_ukrainskij_ehlektorat/2013-08-20-3551> (accessed: 29.08.2020) (in Russian).
19. Vagner A, 'Separatizm na Ukraine: istorija bolezni' <<https://www.svoboda.org/a/25422661.html>> (accessed: 29.08.2020) (in Russian).

Andrii Chvaliuk

INTERNATIONAL LEGAL QUALIFICATION OF THE RUSSIAN
FEDERATION ENCROACHMENT ON UKRAINE TERRITORIAL
INTEGRITY (1991–2013 YEARS)

ABSTRACT. The article deals with the legal analysis of certain actions of the Russian Federation (RF), which have the factual nature of encroachment on the territorial integrity of Ukraine. The problem raised in the article is complicated by the fact, that until February 2014, when the temporary occupation of Crimea began, the issue of Russia's encroachments on the territorial integrity of Ukraine was almost not considered in scientific publications. At the same time, even the prospect of a military invasion was considered impossible due to the existence of a whole set of security guarantees enshrined in international memoranda and bilateral agreements on friendship, cooperation, and partnership between the two states. Now, analysing the historical retrospective, we have the opportunity to trace the connection between the constant oppression of Ukraine by Russia and the ultimate goal of the aggressor State.

The aim of the article is the international legal qualification of the actions of the Russian Federation on the territorial integrity of Ukraine, proving the presence in the actions of

the Russian Federation in the period from 1991 to 2013 signs of planned targeted activity aimed at violating the territorial integrity of Ukraine and other principles of international law. The main results of the study are to qualify the chronological situations when the Russian Federation put pressure on Ukraine to weaken the latter, force it to take certain actions and remove obstacles to future military invasion of its territory.

The conclusions state that in its efforts to force Ukraine to act according to its own plans, Russia is capable of using any tools and measures. In most cases, the pressure of the RF on Ukraine was carried out openly, the application of pressure measures was reported publicly by the political leaders of the Russian Federation, in addition, such pressure was accompanied by the approval of regulations and administrative decisions. In some cases, threats of pressure were passed on to minor officials and denied by the Russian leadership's press services. Consistent pressure of the Russian Federation on important sectors of the economy, as well as various attempts to destabilize the socio-political life of Ukraine indicates clear, gross, and systematic violations of international law, including the principles of non-interference in the internal affairs of other states, respect for their territorial integrity and signs of aggression and preparation for large-scale aggression.

KEYWORDS: encroachment; claims; tools of pressure; territorial integrity; principles of international law; principle of non-interference in the internal affairs.

Політико-правові засади миротворчої операції в Донбасі: світовий досвід для України: Наукове видання / Кресін О. В. (кер. авт. кол., наук. ред.), Проценко І. М., Савчук К. О., Стойко О. М.; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Вид. друге. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2019. 23 с.

У роботі проаналізовано міжнародно-правові аспекти миротворчості, правове регулювання миротворчої діяльності ООН, механізми її ініціювання, здійснення, фінансування, інституційні особливості ухвалення рішень ООН щодо проведення миротворчих операцій, визначено види миротворчих операцій, їх принципи, критерії, класифікацію, нормативно-правові засади співпраці ООН у цій сфері з регіональними та субрегіональними організаціями. Представлено аналіз досвіду здійснення основних видів сучасних миротворчих операцій, визначено основні чинники успішності миротворчих операцій.

Здійснено міжнародно-правову характеристику ситуації на сході України і доведено, що збройне втручання Російської Федерації слід однозначно кваліфікувати як збройну агресію. Показано, що визначення РФ державою-агресором рішенням Ради Безпеки є практично нереалістичним, і можливим шляхом припинення воєнного конфлікту на Донбасі й відновлення територіальної цілісності України є розгортання міжнародної миротворчої операції. Проаналізовані можливі варіанти визначення її мандату.

Встановлено, що законодавство України не враховує специфіки міжнародної миротворчої операції (правовий статус операції, порядок її участі в цивільних та господарських правовідносинах, екстратериторіальний статус її приміщень, невідлеглисть членів операції юрисдикції України, а також привілеї та імунітети операції та її членів тощо). Обґрунтовані й запропоновані пропозиції щодо внесення змін і доповнень до законодавства України.

ЗМІСТ

Актуальна тема номера:

“МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

В УМОВАХ МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ТА ОКУПАЦІЇ”

ВСТУПНЕ СЛОВО.....9

ДАТИ ГРОМАДЯНАМ ДІЄВІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ГІДНОГО ЖИТТЯ

Інтерв'ю віцепрем'єр-міністра – міністра з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України ОЛЕКСІЯ РЕЗНІКОВА – головному редакторові журналу “Право України” ОЛЕКСАНДРУ СВЯТОЦЬКОМУ та координатору актуальної теми ОЛЕКСІЮ КРЕСІНУ.....12

I. Кваліфікація збройної агресії Російської Федерації

АНДРІЙ ЧВАЛЮК

Міжнародно-правова кваліфікація посягань Російської Федерації на територіальну цілісність України (1991–2013 роки).....26

БОРИС БАБІН

Замах на анексію Криму та міжнародна правова практика.....40

ОЛЕКСІЙ КРЕСІН, ІРИНА КРЕСІНА

Проблема кваліфікації статусу ОРДЛО у міжнародному праві.....49

ЄВГЕН ЦИБУЛЕНКО, ІВАННА ТЕТЕРА

Міжнародно-правова кваліфікація окупації Донбасу. Псевдодержави і колабораціонізм на цій території.....65

II. Захист прав на тимчасово окупованих територіях

ОЛЕКСІЙ ПЛОТНІКОВ

Міжнародно-правова відповідальність за дотримання прав людини на окупованих територіях України.....80

ІРИНА ПРОЦЕНКО

Сучасні міжнародно-правові засоби захисту права власності цивільних осіб під час збройних конфліктів.....91

ОЛЕКСАНДР МАЛИШЕВ

Охорона культурної спадщини на окупованих територіях України.....110

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

ІННА СПАСИБО-ФАТЄЄВА

Значення державної реєстрації для набуття права власності на нерухомість.....127

ПРАВО УКРАЇНИ • 2020 • № 11 • 5-6

e-ISSN 2310-323X

Ю Р И Д И Ч Н И Й Ж У Р Н А Л

ПРАВО УКРАЇНИ

Заснований у 1922 р. *Генеральний директор*
Видається щомісячно доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
ОЛЕКСАНДР СВЯТОЦЬКИЙ

Передплатний індекс 74424 *Голова Редакційної ради*
Свідоцтво про державну реєстрацію доктор юридичних наук, професор,
Серія КВ № 23026-12866П академік НАПрН України
РУСЛАН СТЕФАНЧУК

ISSN 1026-9932 *Головна редакторка*
DOI: 10.33498/Юцн-2020-11 докторка юридичних наук, професорка
ВІКТОРІЯ РЕЗНІКОВА

Адреса редакції *Вебсайт:* <http://www.pravoua.com.ua>
вул. Багговутівська, 17–21 *Імейл:* editor.pravoua@gmail.com
м. Київ, 04107, Україна *Офіційна сторінка у мережі "Фейсбук":*
тел.: +380(44) 537-51-10 <https://www.facebook.com/pravoua.com.ua>

Юридичний журнал "Право України" внесено до:

Переліку наукових фахових видань України з юридичних спеціальностей
(наказ Міністерства освіти і науки України від 14 травня 2020 р. № 627)

Бази даних періодичних видань Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory) (США)
(з 2002 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних EBSCO Publishing, Inc. (США)
(Ліцензійні угоди від 16 травня 2013 р. та 1 травня 2015 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus International (Польща)
(з 2014 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних HeinOnline (США)
(Ліцензійна угода від 11 січня 2016 р.)

Бази даних періодичних видань з гуманітарних і соціальних наук ERIH PLUS
(*European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences*) (Норвегія).
(з 2020 р.)

Видавець
© Юридичне видавництво "Право України"

